

שטיפת ירקות תחת הברז מהעפר שעליהם

שאלה - האם מותר לשטוף ירקות בשבת בגיגית של מים או תחת ברז מים כדי לנקותם מהעפר שעליהם?

תשובה –

כדי לברר תשובה לשאלה זו, עלינו להתחקות אחר דיון ועיסוק בעניין זה בגמרא. מצינו בסיס לדיון זה בגמרא במסכת שבת ובמסכת ביצה:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמ' ע"א

משנה: ... ואין שולין¹ את הכרשינין² ולא שפין אותן אבל נותן לתוך הכברה או לתוך הכלכלה

רש"י -

ואין שולין את הכרשינין - מציף עליהם מים בכלי לברור פסולת, כדתנן במסכת ביצה (יד, ב) אף מדיח ושולה: ולא שפין אותן - ביד, להסיר פסולת, דהוה ליה בורר: אבל נותן לתוך הכברה - ואף על פי דפעמים³ שהפסולת נופל דרך נקבי הכברה, ונמצא נתברר מאליו:

הסבר –

אין להשרות את הכרשינין בתוך מים בשבת על מנת להפריד את הקליפות מגרעינים עצמם, משום מלאכת בורר, שמציף את הקליפות בגובה פני המים ובכך מפריד את הפסולת מהאוכל (=הגרעינים) וכן אסור להפריד את הקליפה מהכרשינים על ידי שפופס ביד, אבל מותר להניחם (שלא על מנת לבררם) אפילו בתוך כברה (כלי המיוחד לסיון) המשמשת ככלי אחסון בלבד, אעפ"י שלפעמים נופלים הקליפות דרך נקבי הכברה, משום שסוף סוף הוא דבר שאינו מתכוון ומותר⁴.

¹ יש לציין שברוב הגרסאות המובאות במשנה הגרסה היא "אין שורין" וכן מובא ברוב הראשונים גרסה זו (עיין באלה רבה ס"ק יג' בסימן זה) אלא שגרסת המשנה שלנו היא כפי גרסת רש"י "אין שולין" (עיין בב"ח ס"ק ה' ובדרישה ס"ק ד' בסימן זה), ולעניות דעתי אין מחלוקת או נפקא מינה בין הגרסאות, אלא שגרסת "אין שורין" התייחסה לפעולה ההשריה של הכרשינים בתוך המים (עיין בברטנורא ד"ה במי המשרה על מסכת ברכות פרק ג' משנה ה') ואילו גרסת "אין שולין" מתייחסת למטרת הכנסת הכרשינים לתוך המים והיא פעולת הוצאת הקליפות מעל פני המים (עיין בברטנורא ד"ה ושולה פשתנו על מסכת מועד קטן פרק ב' משנה ג') ועדיין יש לומר שלא בכדי כתב השו"ע את גרסת "אין שורין" משום שרק פעולה זו בעצם אסורה בשבת, משום שע"י המים מציף ומפריד את הקליפות מהגרעינים, ואילו אם ישרה כבר מערב שבת והקליפות כבר יופרדו ויהיו על פני המים מערב שבת, ממילא יהיה לכאורה מותר לשלוחם בשבת עצמה משום שהם כבר מופרדים ועומדים בפני עצמם (עיין ב'באר היטב' בסימן זה ס"ק ב' במה שהביא בשם מהר"ט צהלון וכן בביה"ל ד"ה אלא כמתקן על סעיף טז' בסימן זה) ולפי זה צריך להסביר שמה שגרס רש"י "אין שולין" כוונתו היא שגם משרה את הגרעינים במים בשבת עצמה על מנת לשלוח את הקליפות מתוך המים וכפי שכתב רבן גמליאל להדיא במסכת ביצה "אף מדיח ושולה", ולכן כתב רש"י בפירושו "מציף עליהם מים בכלי לברור פסולת" שהיא היא פעולת האיסור בשבת, דהיינו, עצם הצפת המים את הגרעינים ע"מ לשלוח את הקליפות מהגרעינים.

² מין זרע (ממשפחת הקטניות) המשמש מאכל לבהמות (פירוש המשניות לרמב"ם)

³ רש"י כתב כן כדי שלא יהיה הדבר בגדר פסיק רישיה ולכן יהיה אסור בכל אופן.

⁴ עיין בביאור הלכה ד"ה אע"פ שנופל בסימן זה סעיף ח'.

ומצאנו גמרא מקבילה לגמרא שלנו העוסקת גם בעניין ברירת הפסולת מהאוכל ע"י השרייתו במים :

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף יד' ע"ב

משנה: הבורר קטניות ביום טוב - בית שמאי אומרים: בורר אוכל ואוכל, ובית הלל אומרים: בורר כדרכו בחיקו בקנון ובתמחוי אבל לא בטבלא ולא בנפה ולא בכברה, רבן גמליאל אומר: אף מדיח ושולה.

הסבר –

הרוצה לברור את הפסולת המעורבת עם הקטניות ביום טוב –

בית שמאי – אין לברור אלא את האוכל מהפסולת לצורך מידי כמו בשבת.

בית הלל – יש להתיר לברור אפילו את הפסולת (הקליפות) מתוך האוכל (הקטניות) ביום טוב משום שסוף סוף מדובר במלאכת אוכל נפש המותרת ביום טוב, ובלבד שלא יברור ע"י נפה או כברה שהם כלים המיוחדים ביום חול לברירת קטניות, משום שבדרך כלל בוררים בכלים אלו כמויות גדולות, והרואה שבוררים כך יחשוד שבוררים מיום טוב לצורך יום חול⁵.

רבן גמליאל – מותר אף להציף את הקטניות במים וכך לשאוב את הפסולת שצפה על פני המים משום אוכל נפש, אך בשבת שבה אסורה אפילו מלאכת אוכל נפש יודה רבן גמליאל לאסור אפילו את הצפת הקטנית במים אעפ"י שמעשה הברירה לא נעשה ישירות ע"י האדם אלא ע"י המים.

הצפת גרעיני הקטניות במים על מנת להפרידם מהעפר שבתוכם

בהמשך הגמרא הנ"ל במסכת ביצה, מצינו התייחסות למקרה זה:

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף יד' ע"ב

רבן גמליאל אומר אף מדיח ושולה: תניא אמר רבי אלעזר ברבי צדוק כך היה מנהגן של בית רבן גמליאל שהיו מביאין דלי מלא עדשים ומציפין עליו מים ונמצא אוכל למטה ופסולת למעלה. והתניא איפכא? לא קשיא הא בעפרא הא בגילי:

רש"י -

ומציפין עליו מים - ונותנים בו מים עד שצפים על האוכל:

איפכא - אוכל למעלה ופסולת למטה:

עפרא - למטה מן האוכל:

גילי - קש, למעלה מן האוכל:

הסבר –

הן רבן גמליאל במשנה והן בית גמליאל בברייתא מחדשים שביום טוב מותר להניח דלי מלא עדשים המעורבים עם קליפותיהם ולהציף אותם במים, על מנת שהמים יפרידו בין הקליפות לבין העדשים ע"י הצפתם של הקליפות על פני המים בעוד שהעדשים עצמם ישקעו לתחתית הדלי, אלא שבברייתא אחרת מובא להיפך; שהפסולת דווקא **שוקעת** בתחתית הדלי ואילו העדשים יצופו על פני המים?

⁵ רש"י ד"ה אבל, מסכת ביצה דף יב' עמוד ב'.

תשובת הגמרא היא לחלק בין הברייתא השנייה העוסקת בתערובת של עדשים עם עפר, שאז המים המוכנסים בתערובת זו גורמים לעפר הכבד לשקוע ואילו לעדשים הקלים לצוף מעל העפר, לבין הברייתות הראשונות העוסקות במציאות בה ישנו ערבוב בין קליפות לעדשים, שאז המים אכן גורמים לקליפות לצוף מחמת משקלן הסגולי הקל ואילו לגרעינים לשקוע לתחתית הדלי.

כך שלפי מסקנת הגמרא, אין להבדיל כלל בין מציאות בה הפסולת צפה על פני המים לבין המציאות בה הפסולת שוקעת בתחתית המים; בכל אופן מלאכת בורר תהיה כאשר המים יפרידו בין האוכל לפסולת והדבר יהיה מותר ביום טוב לפי דברי רבן גמליאל המובאים במסכת ביצה משום היתר אוכל נפש, בעוד שבשבת הדבר יהיה אסור משום מלאכת ברירה כפי המובא במסכת שבת.

פסיקת ההלכה

השו"ע בסימן שיט' סעיף ח' פסק בעניין זה כך:

אין שורין את הכרשינין דהיינו שמציף מים עליהם בכלי כדי להסיר הפסולת ולא שפין אותן ביד כדי להסיר הפסולת דהוה ליה כבורר אבל נותן בכברה אע"פ שנופל הפסולת דרך נקבי הכברה:

הסבר-

השו"ע פסק לאסור על פי המקרה בגמרא במסכת שבת, בו האדם מציף במים את הדלי המלא בקליפות וגרעיני כרשינין על מנת לגרום לקליפות לצוף על פני המים ועל ידי כך להפריד את הקליפות מגרעיני הכרשינין, אלא שהשו"ע לא התייחס כלל למקרה בו גרעיני הקטנית מעורבת עם עפר כמובא במסכת ביצה הנ"ל, ולכך התייחס המשנ"ב⁶ שהביא בדבריו את המ"א:

אין שורין וכו' – הוא הדין אם יש פסולת ואוכל מעורבין - אסור ליתנם במים כדי שיפול הפסולת למטה כגון עפר או שיציף למעלה כגון תבן [מ"א]:

ומהעולה מדברים אלו הסיק המשנ"ב⁷ את המסקנה הבאה:

הכרשינין - הוא מאכל בהמה והוא הדין תפוחי אדמה וכל כהאי גוונא לא ייתן עליהם מים כדי להסיר האבק והעפר מעליהם:

כלומר, יש לאסור להניח פירות או ירקות המעורבים עם עפר⁸ בדלי ולשפוך עליהם מים על מנת להפריד את העפר מהמים (ע"י שקיעתם בתחת הדלי) כמו שאסור להניח גרעיני קטניות בתוך דלי עם מים על מנת להפריד את הקליפות מהקטנית עצמה. אם כן לפי כל הנ"ל לכאורה נוכל לענות על השאלה המרכזית שפתחתנו בה ולאסור גם את שטיפת הירקות או הפירות תחת ברז מים זורם כדי לנקותם מהעפר המעורב בו, משום שגם בזה המים מפרידים את העפר מהירק או מהפרי ובעניין זה עובר על מלאכת בורר.

⁶ המשנ"ב נמצא בס"ק כח' בסימן שיט' והביא את המ"א בסימן זה בס"ק ט'.

⁷ בס"ק כט' בסימן שיט'.

⁸ במצב בו אף אדם לא אוכל את אותם ירקות או את אותם פירות ללא שטיפה, אך במצב בו אמנם רוב בני אדם לא אוכלים אותם כך, אבל מיעוטם אוכלים אותם בהיותם קצת מלוכלכים, יהיה מותר לסנן אותם שלא ע"י כלי המיוחד לסינון, וברור שמים בדלי אינו כלי המיוחד לסינון ולכן בנדין זה יש להתיר לשוטף בתוך דלי (עיין במאמרי 'סינון' עלי נענע והשימוש בתיון בשבת' בשו"ת 'אור לנתיבת' חלק א' ובמיוחד שם עמודים 3-4 שהארכתי בעניין זה)

אלא שמצינו משנ"ב במקום אחר בסימן שיט' העוסק בסוגיית הפרדת החלבון מהחלמון :

משנ"ב ס"ק נח'

...ועל כן יש לזהר מלברור החלמון מן החלבון על ידי איזה כלי כדי לטרוף אותו ולשפוך לתוך הקאווה כמו שנהגין במקום חלב [ובענין שאין בו משום מבשל עיין לעיל בסוף סימן שי"ח] דאסור משום חשש בורר, אבל מותר ליקח החלמון בידו דהוי בורר אוכל לאלתר וביד דמותר והוא הדין דמותר ע"י עירווי מקליפה לקליפה דזה ג"כ מקרי כבורר בידו וכנ"ל בסקנ"ד :

המשנ"ב מחדש שאם רוצה להפריד את החלמון (החלק הצהוב של הביצה) מהחלבון (החלק הלבן של הביצה) על מנת להשתמש בחלבון לצורך הכנסתו לקפה, יש לשבור את הביצה ישירות לתוך ידו, כך שהחלבון ייפרד וירד למטה (על ידי כוח הכבידה), וממילא הוא בורר את האוכל (חלמון) מהפסולת (חלבון) בידו ולא בכלי.

מדבריו למדנו כלל בהלכות ברירה, שמה שהאדם מחזיק בידו, הוא תמיד יהיה מוגדר כאוכל, וממילא לפי זה אם יחזיק את הירקות או את הפירות המלוכלכים מעפר שעליהם, תחת ברז מים זורם על מנת לנקותם מהעפר שעליהם, ומיד⁹ יאכל את הירק או את הפרי, הרי הוא כבורר אוכל מתוך הפסולת על מנת להשתמש בו לאלתר.

ומה שכל המקורות הנ"ל אסרו הוא במקרה בו הירקות או הפירות המלוכלכים נמצאים בתוך הדלי והאדם רוצה להציף אותם במים על מנת לנקותם, דממילא מפריד את הפסולת (העפר) מהאוכל (הירקות או הפירות) ע"י המים ולכן חז"ל אסרו לאסור כן מצד הלכות בורר.

אלא שיש לדון שמא יש צד לאסור ברירה מעין זו מצד המים הנחשבים כביכול ככלי ברירה ולא משום שמדובר בהפרדתם הפסולת מהאוכל (שהרי סוף סוף מפריד את האוכל מפסולת וכנ"ל)?

טענה זו לא ניתן לומר משום שמים אינם נחשבים ככלי ברירה (כמו קנון ותמחוי) שבגינו נחשוש ונאסור לברור על ידו שמא האדם גם יברור בנפה וכברה המהווים כלי ברירה¹⁰.

⁹ או אפילו בסמוך לסעודה והוא כחצי שעה לפני (עיין משנ"ב סימן רלב' ס"ק ז')

¹⁰ ועוד ניתן לומר עפ"י מה שכתב המשנ"ב בסימן שיט' ס"ק נח' :

...ומיירי שרוצה לשתות לאחר זמן דאם בדעתו לשתותו לאלתר הלא קיימא לן דאוכל מתוך פסולת כשבוררם שלא על ידי כלי מותר אם בדעתו לאכול מיד וכאן אף שמערה מכלי לכלי מכל מקום עיקר הברירה נעשה על ידי ידיו...

המשנ"ב שם מתייחס למציאות שבה האדם מערה את היין מחבית לחבית, שבשו"ע שם בסעיף יד' כתב שאם מגיע למקום השמרים, יש לו להפסיק את פעולת העירוי, משום שאז הוא כבר מפריד את היין מתוך השמרים, ועל זה כתב המשנ"ב שכל מה שהשו"ע שם אוסר הוא רק במקרה בו האדם רוצה לשתות את אותו היין שבורר לאחר זמן ומשום כך יש לאסור לערות מחבית לחבית כשמגיע למקום השמרים, אך אם רוצה לערות כך על מנת להשתמש ביין באופן מיידי, הדבר יהיה מותר משום שסוף סוף פעולת הברירה עצמה נעשית בעיקר על ידי ידיו שלו והוי כברירת אוכל מפסולת בידו לשימוש מיידי דמותר, וא"כ הוא הדין בנידון דידן שבעצם פעולת הברירה העיקרית נעשית על ידי החזקת האוכל בידו אף שהסינון עצמו נעשה על ידי המים.

סיכום הלכתי

- ירקות או פירות שאף אדם לא אוכל אותם בהיותם מעורבים עם עפר או לכלוך כה רב – ישנו איסור להניחם בתוך כלי ולשפוך על גבם מים על מנת לברור את העפר מאותם ירקות או פירות.
- אך יהיה מותר להחזיק אותם בידי תחת ברז מים זורם וכך לנקותם, כי בזה בורר בידו את האוכל מהפסולת שעליהם על מנת לאוכלם באופן מיידי.
- אבל אם יהיה מדובר בירקות או פירות שמצבם המלוכלך הוא לא כזה גרוע ואמנם רוב בני האדם לא אוכלים אותם כך ללא שטיפתם, אך מיעוטם אוכלים אותם במצבם זה – יהיה מותר אף להניחם בתוך דלי ולהציף אותם במים על מנת לברור את העפר מעליהם, משום שסוף סוף צורת ברירה כזו היא שינוי (בהשוואה לנפה וכברה המהווים את כלי ברירה נורמטיביים) המותר במצב כזה¹¹.
- ואם רוב בני האדם יאכלו את הירקות או את הפירות במצב מסוים גם ללא שטיפה כלל – מותר יהיה לסנן אותם אף במסננת המיועדת לסינון ירקות ופירות ולא הוי ברירה בכך כלל.

¹¹ עיין לעיל בהערה מספר 6 בעניין חלוקה זו, וכן בשו"ע סימן שי"ט סעיף ט' ובמשנ"ב ס"ק מ'.